

Schlüsselmomente des 2. Weltkriegs in Polen

Kluczowe momenty II wojny światowej

Chociaż coraz mniej jest wśród nas osób, które przeżyły i pamiętają II wojnę światową, to jej konsekwencje są odczuwalne do dziś na wielu płaszczyznach życia społecznego. Wojna spowodowała nie tylko pęknięcie w biografiach milionów rodzin, dla których doświadczenia prześladowań, mordów, wypędzeń i działań wojennych, ale też traumy wywołane przez te wydarzenia, są nadal obecne w rodzinnych historiach. Po dziś dzień wpływa ona także na konflikty polityczne i kształtuje kulturę pamięci, szczególnie w społeczeństwach Europy Środkowo-Wschodniej. Złożoność historii II wojny światowej znajduje również odzwierciedlenie w sposobie, w jaki o niej pamiętamy. Istnieje powszechna zgoda co do tego, że wojna ta z ponad 70 milionami ofiar na całym świecie to jedno z najbardziej niszczycielskich wydarzeń w historii ludzkości¹. Jednak już to, które fakty z całego kontekstu II wojny światowej trafią do kultury pamięci i programów nauczania, różni się w zależności od społeczeństwa.

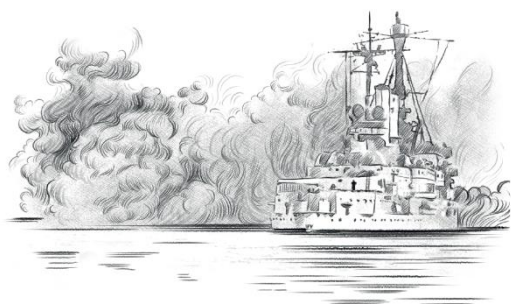
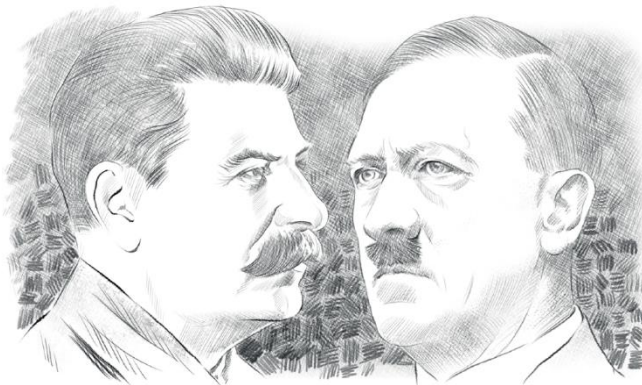
Polska, której terytorium było głównym teatrem zbrodni nazistowskich, zalicza się do krajów, które najbardziej ucierpiały w wyniku wojny i niemieckiej okupacji. Dlatego polska kultura pamięci została ukształtowana w oparciu o upamiętnienie ofiar nazistowskiego terroru i szerokiego oporu polskiego społeczeństwa wobec reżimu okupacyjnego.

W niniejszej publikacji zebrano i opisano 26 wydarzeń z okresu II wojny światowej, które miały kluczowe znaczenie dla współczesnej historii Polski. Zaprezentowane tu fakty zostały wybrane przez zespół działu edukacji Instytutu Pileckiego w Berlinie zgodnie z celami dydaktycznymi Instytutu i na podstawie doświadczeń zebranych w praktyce edukacyjnej i pracy PR.

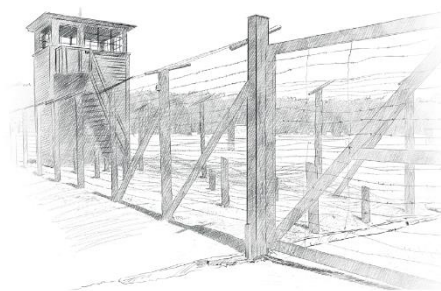
¹ Liczba ta odnosi się do bezpośrednich działań wojennych, zbrodni masowych i skutków wojny. Zob. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1055110/umfrage/zahl-der-toten-nach-staaten-im-zweiten-weltkrieg/> (źródło: Narodowe Muzeum II Wojny Światowej, Nowy Orlean, Luizjana). Trudno jest jednak oszacować dokładną liczbę ofiar. W wielu krajach zaangażowanych i dotkniętych II wojną światową mało jest wiarygodnych źródeł i badań dotyczących liczby osób, które straciły życie z powodu wojny. Metodologia szacunków jest niespójna, podobnie jak klasyfikacja przyczyn śmierci uznawanych za bezpośredni lub pośredni skutek wojny. Istnieją też inne szacunki, mówiące o około 60-65 milionach lub nawet 80 milionach ofiar na całym świecie.

Kluczowe wydarzenie, które zmieniło Polskę na zawsze, miało miejsce tuż przed wybuchem II wojny światowej: **23 sierpnia 1939 r.** w Moskwie doszło do spotkania Joachima von Ribbentropa i Wiaczesława Mołotowa, ministrów spraw zagranicznych dwóch totalitarnych państw sąsiadujących z Polską – nazistowskich Niemiec i komunistycznego Związku Radzieckiego. Podpisano wtedy pakt o nieagresji, nazywany w Polsce od nazwisk sygnatariuszy → **paktem Ribbentrop-Mołotow**². Gwarantował on nazistowskim Niemcom neutralność Sowieców w czasie planowanego ataku na Polskę oraz na wypadek przystąpienia do wojny Wielkiej Brytanii i Francji³. W tajnym protokole dodatkowym ministrowie uzgodnili podział Polski na niemiecką i sowiecką "strefę interesów". Celowo nie wyjaśniamy na razie, co to konkretnie oznaczało.

→ **II wojna światowa zaczęła się 1 września 1939 roku** napaścią nazistowskich Niemiec na Polskę. O godzinie 4.45 pancernik *Schleswig-Holstein* rozpoczął ostrzał polskiego garnizonu na półwyspie Westerplatte w pobliżu Gdańska, armia niemiecka zajęła tereny wokół Wolnego Miasta Gdańska⁴, a niemieckie lotnictwo mniej więcej w tym samym czasie rozpoczęło ataki na polskie miasta⁵.

Już dzień później, **2 września 1939 r.**, 37 km na wschód od Gdańska naziści utworzyli obóz jeniecki dla ludności cywilnej, w którym początkowo internowano głównie polską inteligencję oraz Żydówki i Żydów z Gdańska. Obóz otrzymał później status obozu koncentracyjnego jako KZ Stutthof. Był to → **pierwszy niemiecki obóz koncentracyjny na terytorium okupowanym**, stał się też jednym z miejsc Holokaustu. Został wyzwolony przez Armię Czerwoną 9 maja 1945 roku.

² W Niemczech traktat jest znany jako pakt Hitler-Stalin.

³ 31 marca 1939 r. rządy Wielkiej Brytanii i Francji wydały oświadczenie o gwarancjach niepodległości Polski. Zadeklarowały tam wsparcie w każdej formie, gdyby doszło do sytuacji, w której Polska będzie zmuszona do zbrojnej obrony swojej integralności terytorialnej.

⁴ Wolne Miasto Gdańsk – tzn. miasta Gdańsk, Sopot, Pruszcz Gdański, Nowy Dwór Gdański i Nowy Staw oraz łączący je obszar - istniało od 1920 do (faktycznie) 1939 roku jako częściowo suwerenne, samodzielne państwo z polskimi prawami portowymi pod protektoratem Ligi Narodów. W latach 1794-1807 i 1814-1919 obszar ten należał do Prus (od 1807 do 1814 r. funkcjonowało pierwsze Wolne Miasto Gdańsk, zwane też Republiką Gdańską), a po I wojnie światowej został oddzielony od terytorium Rzeszy na podstawie postanowień traktatu wersalskiego z 1920 r. i otrzymał status autonomicznego, wolnego miasta.

⁵ Wehrmacht od pierwszych dni prowadził w Polsce wojnę z wyjątkowym okrucieństwem. W trakcie działań wojennych wojsko niemieckie, a także oddziały specjalne niemieckiej policji i SS wymordowały dużą liczbę polskich cywilów i jeńców wojennych.

Pomimo brytyjsko-francuskiej gwarancji niepodległości armia polska nie otrzymała właściwie żadnego wsparcia militarnego od sojuszników i musiała samotnie walczyć z niemieckim agresorem⁶. **17 września 1939 r. → Związek Radziecki zaatakował Polskę.** Po militarnym podboju kraju Hitler i Stalin wprowadzili w życie większość ustaleń sierpniowego paktu: zachodnia część Polski została natychmiast włączona do Rzeszy Niemieckiej, a Związek Radziecki zajął tereny na wschodzie. Tak zwana "reszta Polski", czyli terytorium pomiędzy zaanektowanymi częściami kraju, znalazła się pod okupacją Wehrmachtu i została podporządkowana niemieckiej administracji wojskowej. Sytuacja Polski stawała się coraz bardziej rozpaczliwa.

W nocy z 17 na 18 września 1939 r. wielu czołowych polskich polityków – mając na celu utrzymanie ciągłości państwowości polskiej – zdecydowało się na ucieczkę z kraju. W Rumunii → **powstał rząd emigracyjny**, którego siedzibę przeniesiono wkrótce do Paryża, następnie do Angers i ostatecznie latem 1940 r. do Londynu. Premierem i Naczelnym Wodzem Wojsk Polskich na Uchodźstwie został generał Władysław Sikorski⁷.

6 października 1939 r. → polskie siły zbrojne skapitulowały. Sytuacja była beznadziejna. Bez wsparcia zachodnioeuropejskich sojuszników polska armia mimo bohaterskiej walki nie miała szans w starciu z przeważającymi siłami Wehrmachtu i Armii Czerwonej. Większość polskich żołnierzy trafiła do niemieckiej lub sowieckiej niewoli.

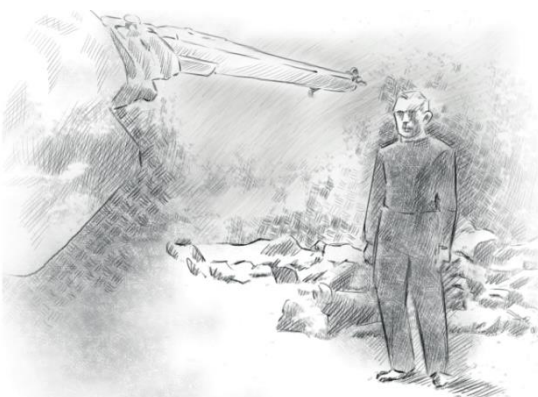
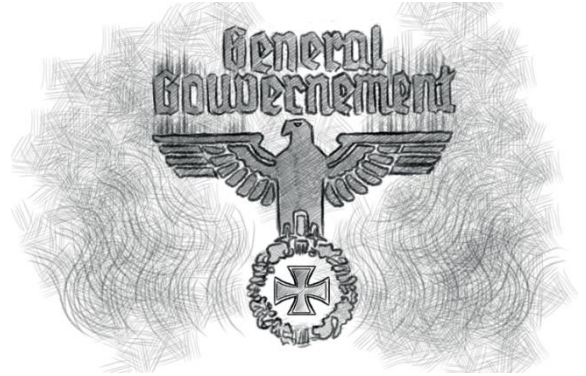
Po kapitulacji polskiej armii naziści natychmiast zaczęli izolować i zamykać w gettach polskie Żydówki i polskich Żydów. **8 października 1939 r.** niemieccy okupanci utworzyli → **w Piotrkowie Trybunalskim pierwsze getto żydowskie.** Spośród liczącej około 50 000 populacji miasta 25 000 stanowiły osoby narodowości żydowskiej, które od tego momentu zostały zmuszone do życia w nieludzkich warunkach na ograniczonej przestrzeni zamkniętej dzielnicy. W październiku 1942 r. 22 000 z

⁶ 3.09.1939 r. Wielka Brytania i Francja wypowiedziały wprawdzie wojnę Niemcom, ale początkowo realizowały tylko strategię defensywną.

⁷ Polskie jednostki wojskowe na uchodźstwie (Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie) przez całą II wojnę światową walczyły przeciwko nazistowskim Niemcom u boku zachodnich aliantów. Związek Radziecki również utworzył polskie siły zbrojne składające się z polskich komunistów i Polaków deportowanych na Syberię i zwolnionych z łagrow. Oddziały te walczyły u boku Armii Czerwonej.

nich zostało rozstrzelanych na miejscu przez esesmanów i członków gestapo lub deportowanych do obozu zagłady w Treblince i tam zamordowanych. Pozostałe 3 000 osób zmuszono do ekstremalnie ciężkiej pracy.

Dekretem Adolfa Hitlera z **26 października 1939 r.** niemiecki reżim okupacyjny utworzył → **Generalne Gubernatorstwo**. Obejmowało ono obszary Polski, które w latach 1939-1945 były okupowane przez nazistowskie Niemcy i nie zostały włączone do Rzeszy Niemieckiej. Generalne Gubernatorstwo było rodzajem kolonii, w której naziści prowadzili politykę terroru. Stosowali uwłaczającą ludzkiej godności hierarchię rasową i bezlitośnie wykorzystywali mieszkańców. Niemieccy okupanci wymordowali tam niemal całą ludność żydowską i znaczną część ludności polskiej pochodzenia nieżydowskiego⁸. Na terenie Generalnego Gubernatorstwa powstała większość nazistowskich obozów zagłady, w tym Treblinka, Bełżec i Sobibór. Miliony ludzi z Generalnego Gubernatorstwa deportowano też na roboty przymusowe do Rzeszy, co miało zrekompensować niedobór siły roboczej w niemieckiej gospodarce wojennej.

Od **jesieni 1939 r. do lipca 1940 r.** naziści prowadzili w okupowanej Polsce akcje eksterminacyjne noszące znamiona ludobójstwa, skierowane przeciwko polskiej ludności cywilnej: → **"Intelligenzaktion"** („Akcję Inteligencja”), którą rozpoczęto natychmiast po inwazji na Polskę i wymierzono w polskie elity polityczne, kulturalne i religijne na terenach wcielonych do Rzeszy, a od wiosny 1940 r. → **"AB-Aktion"** ("Nadzwyczajną Akcję Pacyfikacyjną") przeciwko osobom działającym w ruchu oporu na terenie

Generalnego Gubernatorstwa. W akcjach tych zamordowano prawie 70 000 polskich cywilów, głównie nauczycieli, lekarzy, prawników, pracowników kultury i księży. Celem nazistów była germanizacja ziem wcielonych do Rzeszy i stłumienie oporu wobec okupacji niemieckiej poprzez celowe zabijanie potencjalnych przywódców ruchu oporu.

Również sowieccy okupanci prowadzili systematyczną eksterminację polskich elit. Najbardziej znana jest → **zbrodnia katyńska**. W **kwietniu i maju 1940 r.** członkowie sowieckich tajnych służb NKWD rozstrzelali na rozkaz Stalina ponad 4000 polskich jeńców wojennych, głównie

⁸ W sumie naziści zamordowali na ziemiach polskich około trzech milionów polskich Żydówek i Żydów i mniej więcej tyle samo obywaterek i obywateli polskich pochodzenia nieżydowskiego.

oficerów, w lesie niedaleko Katynia, w pobliżu rosyjskiego miasta Smoleńsk. Mord ten należał do całej serii zbrodni popełnionych przez NKWD wiosną 1940 roku w co najmniej pięciu różnych miejscach na terenach Rosji, Ukrainy i Białorusi na 22-25 tysiącach polskich oficerów zawodowych lub oficerów rezerwy, policjantów i intelektualistów⁹.

W **maju 1940 r.** niemieccy okupanci utworzyli w dawnych koszarach wojskowych w Oświęcimiu, niewielkim mieście położonym 60 km na zachód od Krakowa, → **obóz Auschwitz**. Do jesieni 1941 r. wykorzystywany był głównie jako obóz koncentracyjny i obóz pracy dla polskich żołnierzy, przede wszystkim pochodzenia nieżydowskiego, a także przedstawicieli i przedstawicieli inteligencji oraz członków ruchu oporu,

których aresztowano w ramach Akcji AB. Latem 1941 r. członkowie SS zaczęli mordować gazem chorych więźniów i radzieckich jeńców wojennych. W latach 1941/42 kompleks Auschwitz został rozbudowany¹⁰, stając się w efekcie największym nazistowskim obozem koncentracyjnym i obozem zagłady. Zamordowano tam łącznie 1,1 miliona osób, głównie Żydówki i Żydów z okupowanych przez Niemcy krajów Europy. Więźni tam ludzie umierali z głodu i chorób, byli zmuszani do pracy aż do śmierci z wyczerpania. Członkowie SS rozstrzelali, pobili na śmierć i zamordowali w komorach gazowych obozu tysiące więźniarek i więźniów. Dziś obóz Auschwitz-Birkenau jest uznawany na całym świecie za symbol Holokaustu – realizowanego na skalę przemysłową masowego mordu prawie 6 milionów europejskich Żydówek i Żydów, popełnionego przez nazistów z powodów rasistowskich i ekonomicznych.

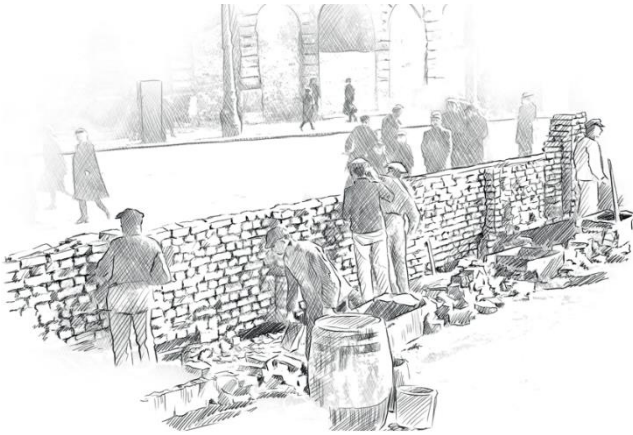

21 września 1940 r. do **obozu koncentracyjnego Auschwitz** dostaje się jako więzień polski oficer i działacz ruchu oporu → **Witold Pilecki**. Jest jedyną znaną osobą, która dobrowolnie trafiła do Auschwitz jako więzień. Pilecki został przemycony do obozu w ramach misji polskiego ruchu oporu. Na miejscu zorganizował siatkę konspiracyjną, której celem było przekazanie światu informacji o warunkach panujących w obozie i zbrodniach

⁹ Pod naciskiem Związku Radzieckiego zbrodnie te aż do 1989 roku były tabuizowane i ukrywane przez komunistyczny reżim PRL-u. Dopiero po transformacji politycznej w latach 1989/90 stały się oficjalnie częścią polskiej kultury pamięci.

¹⁰ Służący okrutnemu zabijaniu i wyzyskowi obóz koncentracyjny i zagłady Auschwitz-Birkenau składał się z obozu macierzystego Auschwitz I, obozu zagłady Birkenau (Auschwitz II), obozu pracy przymusowej Monowitz (Auschwitz III) oraz około 50 podobozów i oddziałów zewnętrznych.

popętnianych tam przez nazistów. W tym czasie polski ruch oporu niewiele wiedział o niemieckich działaniach w obozie koncentracyjnym Auschwitz, który uważano za obóz internowania lub duże więzienie.

2 października 1940 r. niemieckie siły okupacyjne utworzyły → **getto warszawskie**. Mieszkańki i mieszkańcy miasta pochodzenia żydowskiego zostali zmuszeni do przeniesienia się w ciągu sześciu tygodni do położonej w centrum Warszawy "żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej", natomiast mieszkające na tym terenie osoby nieżydowskiego pochodzenia musiały opuścić swoje domy. W nocy z 15 na 16 listopada 1940 roku getto zostało otoczone murem i zamknięte. Było to największe getto

utworzone przez nazistów podczas II wojny światowej. Służyło jako punkt zbiorczy dla deportacji Żydówek i Żydów do niemieckich obozów zagłady, głównie do Treblinki. Warunki życia w getcie były katastrofalne. Okupanci zwozili tam coraz więcej ludzi, tak że teren getta był przepiętny ponad miarę. Tysiące ludzi umierało z powodu chorób i głodu. Każdy, kto opuszczał getto bez zezwolenia, był natychmiast rozstrzelany przez nazistów. Śmiercią karano również Polki i Polaków, którzy próbowali pomóc ludziom w getcie lub tym, którzy z niego uciekli. Dziś warszawskie getto jest symbolem niezłomności i oporu Żydówek i Żydów wobec maniakalnych nazistowskich planów eksterminacji¹¹.

Wraz z → **niemiecką inwazją na Związek Radziecki 22 czerwca 1941 r.** II wojna światowa osiągnęła nowy poziom eskalacji. Pod kryptonimem "Operacja Barbarossa" naziści rozpoczęli rasistowską wojnę eksterminacyjną, ukierunkowaną na zniszczenie "żydowskiego bolszewizmu". Celem Hitlera było podbicie całej europejskiej części Związku Radzieckiego, wymordowanie jego przywódców politycznych i wojskowych oraz zniewolenie i eksterminacja dużej części ludności cywilnej w celu stworzenia

¹¹ Dzięki polskiemu historykowi Emanuelowi Ringelblumowi, który jako Żyd musiał mieszkać w getcie, i jego konspiracyjnej organizacji Oneg Szabat zachowały się materiały, dokumentujące życie i śmierć w warszawskim getcie. Organizacja Oneg Szabat stworzyła tajne archiwum i gromadziła dowody nazistowskich zbrodni, a także relacje mieszkanki i mieszkańców getta oraz osób zbiegłych z obozów zagłady. Udało jej się ukryć archiwum przed niemieckimi okupantami. Po zakończeniu II wojny światowej dokumenty zostały odzyskane.

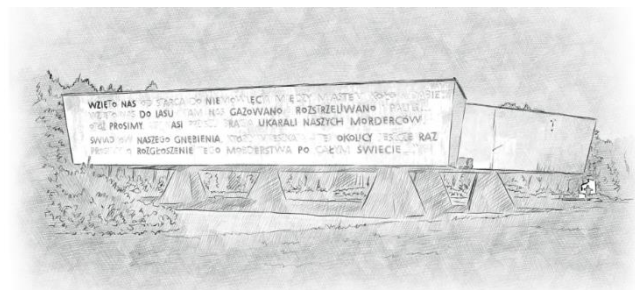
"przestrzeni życiowej na Wschodzie" dla ludności niemieckiej¹². W wyniku niemieckiego natarcia pod kontrolą nazistów znalazły się także okupowane wcześniej przez Sowieców ziemie wschodniej Polski. Początkowo Niemcy odnosili sukcesy, ale kolejne porażki Wehrmachtu w bitwie o Moskwę zimą 1941/42 r., a przede wszystkim w bitwie o Stalingrad od sierpnia 1942 r. do lutego 1943 r., stanowiły punkt zwrotny II wojny światowej: Armia Czerwona przejęła inicjatywę i zaczęła spychać wojska niemieckie coraz dalej na zachód.

Druga wojna światowa toczyła się nie tylko w Europie. Sprzymierzone z nazistowskimi Niemcami Cesarstwo Japonii od 1937 roku terroryzowało swoimi imperialnymi ambicjami Chiny, Półwysep Koreański, Azję Południowo-Wschodnią i region Pacyfiku. **7 grudnia 1941 r.** Japonia przeprowadziła niespodziewany → **atak na amerykańską bazę morską w Pearl Harbor** na Hawajach. Wydarzenie to było kolejnym punktem zwrotnym w II wojnie światowej, który miał znaczenie także dla Europy i Polski: wraz z

przystąpieniem USA do wojny w następstwie tego ataku równowaga sił zaczęła się coraz bardziej przechylać na korzyść aliantów.

Kolejny krok w polityce eksterminacji polskiej i europejskiej ludności żydowskiej naziszi zrobili **8 grudnia 1941 r.** We wsi Chełmno nad Nerem w Generalnym Gubernatorstwie, 80 kilometrów na północny zachód od Łodzi, okupanci założyli → **Pierwszy Obóz Zagłady w Kulmhof**. Aż do czasu ostatecznego zamknięcia obozu latem 1944 r. mordowano w nim przede wszystkim Żydówki i Żydów z Polski, używając do tego gazów spalinowych wpuszczanych do specjalnie przerobionych furgonetek¹³.

¹² W czasie wojny głównie z powodu masowych zbrodni zaplanowanych i przeprowadzonych przez Niemców na ludności cywilnej zginęło ponad 25 milionów obywateli i obywateli radzieckich, w tym większość ludności żydowskiej zamieszkującej na okupowanych terytoriach. Wraz z postępującą wojną eksterminacyjną naziszi podjęli decyzję o systematycznym wymordowaniu Żydówek i Żydów – najpierw z terenu Związku Radzieckiego, a następnie ze wszystkich krajów europejskich, do czego od 1942 r. zaczęli stosować metody przemysłowe.

¹³ Po zamknięciu obozu w kwietniu 1943 r. niemieccy okupanci reaktywowali to miejsce zagłady latem 1944 r. w celu likwidacji getta w Litwmanstadt (Łodzi). W sumie zamordowano tam około 160 000 Żydówek i Żydów, 4 000 Sinti i Romów, a także nieznaną liczbę radzieckich jeńców wojennych i innych osób pochodzenia nieżydowskiego.

W celu zorganizowania deportacji na Wschód, a następnie eksterminacji całej żydowskiej ludności Europy oraz odpowiedniej koordynacji tych działań **20 stycznia 1942 r.** na tajnym spotkaniu w willi położonej w berlińskiej dzielnicy Wannsee spotkali się wysocy rangą przedstawiciele różnych ministerstw III Rzeszy, SS i reżimu okupacyjnego w Generalnym Gubernatorstwie pod przewodnictwem SS-Obergruppenführera Reinharda Heydricha pełniącego funkcję szefa Policji Bezpieczeństwa (SiPo) i Służby

Bezpieczeństwa Reichsführera SS (SD). Dzisiaj spotkanie to znane jest jako → **Konferencja w Wannsee**. W jej trakcie uzgodniono podział kompetencji w odniesieniu do rozpoczętych już operacji deportacyjnych oraz eksterminacji, zaplanowano koordynację konkretnych działań oraz określono ich zakres terytorialny i czasowy. Zdefiniowano też, jakie grupy Żydówek i Żydów zostaną objęte deportacją, a więc i eksterminacją. Wymagało to współpracy wielu instytucji, które wcześniej nie były jeszcze poinformowane o "ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej".

Bezpośrednim następstwem konferencji w Wannsee była → „**Akcja Reinhardt**”¹⁴, mająca na celu całkowite wymordowanie ludności żydowskiej w Generalnym Gubernatorstwie. Między **lipcem 1942 r. a październikiem 1943 r.** niemieccy esesmani i policjanci deportowali około 1,6-1,8 miliona Żydówek i Żydów oraz około 50 000 Sinti i Romów, z których większość była wcześniej więziona w gettach i obozach koncentracyjnych, do trzech obozów zagłady utworzonych specjalnie na potrzeby tej zbrodniczej operacji – w Bełżcu, Sobiborze i Treblince. Deportowanych od razu mordowano w komorach gazowych. Korzystano przy tym z pomocy tak zwanych "ludzi z Trawnik"¹⁵.

¹⁴ Akcja została nazwana od imienia Reinharda Heydricha, który był nie tylko szefem Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, ale również zastępcą protektora Czech i Moraw i pełniąc tę funkcję, był odpowiedzialny za liczne zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości na terenie dzisiejszej Republiki Czeskiej i Słowacji. 27 maja 1942 r. czechosłowacki ruch oporu przeprowadził zamach na Heydricha, który kilka dni później zmarł z powodu odniesionych obrażeń.

¹⁵ „Akcja Reinhardt” stanowiła apogeum narodowosocjalistycznej polityki eksterminacji ludności żydowskiej. W obozach zagłady włączonych do „Akcji Reinhardt” zamordowano więcej osób niż w Auschwitz. Obozy były zorganizowane jako doskonałe fabryki śmierci w taki sposób, że do zabijania na ich terenie potrzeba było niewiele personelu. Podczas deportacji i mordów naziści byli wspierani przez kolaborantów z terenów okupowanych, którzy mieli status policjantów podległych władzy okupacyjnej. W obozach zagłady SS wykorzystywało tak zwanych "ludzi z Trawnik", określanych tak od obozu szkoleniowego w Trawnikach, wsi niedaleko Lublina. Do tego celu rekrutowano głównie radzieckich jeńców wojennych, których w niemieckich obozach czekała pewna śmierć głodowa. Aby uniknąć takiego losu, niektórzy z nich przyjmowali ofertę niemieckich okupantów, opuszczali obóz i wstępowali na służbę do nazistów.

Również w ramach „Akcji Reinhardt” niemieccy okupanci rozpoczęli **22 lipca 1942 r.** stopniową likwidację getta warszawskiego i deportację zamieszkujących je osób → **do obozu zagłady w Treblince**. SS-mani mordowali mieszkanki i mieszkańców getta zarówno w komorach gazowych obozu, jak i podczas licznych obław wewnątrz getta. Później zmniejszono teren getta i przekształcono je w obóz pracy przymusowej. Deportacje trwały do **maja 1943 roku**.

19 kwietnia 1943 r. rozpoczął się największy skierowany przeciwko nazistom zryw bojowy ludności żydowskiej: → **powstanie w getcie warszawskim**. Powstańcy, rekrutujący się z Żydowskiej Organizacji Bojowej (ŻOB) pod przywództwem Mordechaja Anielewicza, Żydowskiego Związku Wojskowego (ŻZW) i innych organizacji, mimo ogromnych braków w uzbrojeniu toczyli zaciekle walki z niemieckimi okupantami. Powstanie było reakcją na lata dehumanizacji, niezliczone mordy i deportacje do obozów zagłady¹⁶. Po kilku dniach większość bojowniczek i bojowników zginęła, została ranna lub podziemnymi tunelami uciekła z terenu getta. Tylko nieliczni byli w stanie kontynuować walkę. Esesmani i niemiecka policja szukali ich, wyciągali z kryjówek i mordowali. **16 maja 1943 r.** dowódca sił niemieckich Jürgen Stroop zameldował, że powstanie zostało stłumione. Następnie naziści wysadzili w powietrze Wielką Synagogę i całkowicie zniszczyli byłe getto.

Późnym wieczorem **26 kwietnia 1943 r.** Witoldowi Pileckiemu udało się → **uciec z obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz**. W ciągu 945 dni, które tam spędził, założył organizację podziemną i przy jej pomocy przekazywał z obozu ustne raporty o zbrodniach popełnianych przez nazistów. Kurierzy państwa podziemnego dostarczali raporty władzom Armii Krajowej¹⁷ w Warszawie i polskiemu rządowi emigracyjnemu w Londynie, który z kolei informował brytyjskich aliantów. Pilecki miał nadzieję, że alianci lub Armia Krajowa zaatakują kompleks obozowy Auschwitz i w ten

¹⁶ Większość osób należących do organizacji ruchu oporu, które brały udział w powstaniu, straciła rodziny i wielu przyjaciół. Ci w większości młodzi ludzie w ciągu roku lub dwóch lat stracili wszystko, co było dla nich ważne. Doświadczenie nędzy i wegetacji w oczekiwaniu na śmierć, będące udziałem mieszkańców getta, było dla nich źródłem zarówno całkowitej rezygnacji z powodu braku szans na przetrwanie, jak i przyczyną rosnącego gniewu na Niemców, którzy narzucili takie warunki. Bojowy zryw zrodził się z desperackiej odwagi i potrzeby by pokazać światu, że Żydówki i Żydzi potrafią walczyć i nie chcą być bezwolnymi ofiarami „prowadzonymi na rzeź jak baranki”.

¹⁷ Armia Krajowa była największą polską organizacją ruchu oporu podczas II wojny światowej.

sposób pomogą uwięzionym w ucieczce. W 1943 r. zdał sobie jednak sprawę, że takie plany nie istnieją, i zdecydował się na ucieczkę w nadziei, że osobiście nakłoni dowódców Armii Krajowej do przeprowadzenia ataku. Udało mu się dostać na nocną zmianę w obozowej piekarni usytuowanej poza ogrodzeniem obozu. Tam wraz z dwoma towarzyszami obezwładnił strażników, przeciął linię telefoniczną i uciekł ze skradzionymi Niemcom dokumentami.

Od 28 listopada 1943 r. do 1 grudnia 1943 r. odbywała się → **konferencja w Teheranie**, na której spotkali się szefowie rządów trzech głównych sojuszników koalicji antyhitlerowskiej w II wojnie światowej: prezydent Stanów Zjednoczonych Franklin D. Roosevelt, premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill, przywódca ZSRR Józef Stalin i ich doradcy wojskowi. Omawiano dalsze operacje militarne przeciwko Niemcom i podjęto decyzję o inwazji aliantów

we Francji. W programie obrad znalazł się także powojenny porządek polityczny Europy, z poważnymi konsekwencjami dla Polski: bez konsultacji z polskim rządem na uchodźstwie alianci zdecydowali o przesunięciu granic Polski na zachód, do Odry, natomiast ziemie wschodniej Polski zajęte przez Sowietów zgodnie z paktem Ribbentrop-Mołotow zostały ponownie przyznane Związkowi Radzieckiemu¹⁸.

Latem 1944 r. na froncie wschodnim Wehrmacht coraz bardziej przechodził do defensywy, a Armia Czerwona posuwała się coraz dalej na zachód. **22 lipca 1944 r.** z inicjatywy Stalina powstał → **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN)**, nazywany też **Komitetem Lubelskim**. W jego skład weszli polscy komuniści lojalni wobec Moskwy, którzy po zwycięstwie nad nazistowskimi Niemcami mieli przejąć władzę w Polsce. Po wyparciu niemieckich okupantów z Lublina przez Armię Czerwoną Komitet sprawował władzę na okupowanym przez Sowietów obszarze między Wisłą a Bugiem. 1 stycznia 1945 r. PKWN został przekształcony w Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej. PKWN jest dzisiaj uważany za marionetkowy rząd zależny od Związku Radzieckiego.

¹⁸ W ten sposób zachodni alianci spełnili żądanie Stalina, by przywrócić granice Związku Radzieckiego z 1941 roku. W wyniku tych ustaleń Polska straciła ważne historycznie terytoria i miasta, takie jak Lwów i Wilno. W zamian otrzymała po wojnie byłe tereny niemieckie: Prusy Wschodnie, Dolny Śląsk, Górny Śląsk i Pomorze. Przesunięcie granic dotknęło miliony ludzi, oznaczając dla nich wypędzenia, deportacje i utratę ojczyzny. Polski rząd na uchodźstwie nie miał na tę decyzję żadnego wpływu.

Po prawie pięciu latach okupacji niemieckiej, która charakteryzowała się segregacją rasową, eksterminacją ludności żydowskiej, akcjami mordowania Polek i Polaków pochodzenia nieżydowskiego, pracą przymusową i niszczeniem polskiej kultury, **1 sierpnia 1944 r.** Armia Krajowa rozpoczęła → **powstanie warszawskie**. Wydawało się, że był to właściwy moment na wyparcie Niemców z polskiej stolicy. Armia

Czerwona znajdowała się pod Warszawą, a Wehrmacht był w odwrocie i wydawał się osłabiony. Dla polskiego ruchu oporu ważne było zdobycie kontroli nad Warszawą, zanim wkroczą do niej wojska radzieckie i staną się nową władzą okupacyjną¹⁹. Jednocześnie liczone na ich wsparcie w walce ze wspólnym wrogiem. Ryzyko było jednak ogromne.

Podczas powstania niemieckie oddziały SS, policji i Wehrmachtu dokonały w odwecie masakry ludności cywilnej Warszawy, wykonując rozkaz Hitlera i Himmlera z 1 i 2 sierpnia 1944 r., który żądał całkowitego zniszczenia miasta i wymordowania jego ludności. Polski ruch oporu walczył z niemieckimi okupantami do **2 października 1944 roku**. Przez cały ten czas Armia Czerwona nie interweniowała. Bez wsparcia z zewnątrz powstańcy Armii Krajowej nie byli w stanie sprostać przewadze militarnej Niemców i ostatecznie musieli się poddać. Okupanci zemścili się, zrównując Warszawę z ziemią. Powstanie warszawskie kosztowało życie ponad 160 000 osób. Ocalałych powstańców i ogromną liczbę cywilów wypędzono z miasta, a tysiące deportowano do obozów koncentracyjnych. Kiedy Armia Czerwona zajęła Warszawę w styczniu 1945 roku, w ruinach dawnej metropolii, której ludność liczyła dotąd 1,3 miliona, mieszkało zaledwie kilkaset osób.

Dzisiaj Powstanie Warszawskie jest centralnym wydarzeniem w polskiej kulturze pamięci.

27 stycznia 1945 r. → **Armia Czerwona wyzwoliła obóz koncentracyjny i zagłady Auschwitz-Birkenau**. Z różnych części kompleksu obozowego uwolniono około 7 000 całkowicie wyczerpanych i chorych ludzi. W zdezynfekowanych barakach utworzono szpitale polowe, w których leczono cierpiących na niedożywienie i infekcje, strauatyzowanych więźniów. W kolejnych dniach, pomimo opieki medycznej, wiele

¹⁹ Ponieważ kilka dni wcześniej powstał PKWN, rząd polski na uchodźstwie i dowództwo Armii Krajowej obawiały się, że Polska znajdzie się pod wpływem Stalina.

wyzwolonych osób zmarło. W dniach poprzedzających wyzwolenie naziści oczyścili obóz i starali się jak najdokładniej zatrzeć ślady swoich zbrodni. Zburzyli komory gazowe i krematoria, a około 60 000 uwięzionych popędzili w marszach śmierci na zachód. W obozie postawiono tylko tych, którzy byli za słabi lub zbyt chorzy, by maszerować. Przed samym opuszczeniem obozu esesmani rozstrzelali ponad 300 osób. Prawdopodobnie tylko szybkie natarcie Armii Czerwonej zapobiegło wymordowaniu pozostałych więźniarek i więźniów.

Kilka dni po wyzwoleniu obozu światowa opinia publiczna została poinformowana o popełnionych tam okrucieństwach. Na jego terenie znaleziono to, co naziści pozostawili: ponad milion sztuk odzieży, około 45 000 par butów i siedem ton ludzkich włosów.

→ **Druga wojna światowa zakończyła się w Europie 8 maja 1945 roku** bezwarunkową kapitulacją Wehrmachtu. Po tym, jak alianci wkroczyli do Rzeszy od zachodu i wschodu, Armia Czerwona zajęła Berlin, a Adolf Hitler popełnił samobójstwo, sytuacja nazistowskich Niemiec stała się beznadziejna. Nie pozostało im nic innego, jak zaprzestać działań wojennych. Wszelkie próby negocjacji były bezskuteczne.

Akt kapitulacji został podpisany przez rząd Rzeszy 7 maja 1945 r. w kwaterze głównej aliantów zachodnich w Reims w obecności przedstawicieli Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Francji. Ze względu na brak przedstawiciela Związku Radzieckiego kapitulacja została podpisana ponownie przez dowództwo Wehrmachtu w Berlinie w nocy z 8 na 9 maja 1945 roku. Dlatego w niektórych krajach byłego Związku Radzieckiego za koniec II wojny światowej w Europie uważany jest dzień 9 maja.